O FARDEL GALEGO DE SEOANE ATA 1936

M.ª Luísa Sobrino Manzanares

Universidade de Santiago de Compostela

Luís Seoane, galego, artista polifacético e home universal, tivo sempre en todo o seu inxente labor —pintor, gravador, muralista, deseñador de carteis, deseñador de moitos libros, poeta, ensaísta, organizador, home de acción— a Galicia como horizonte, e moitas das claves do seu imaxinario rastrexáanse nos gozosos anos da súa nenez e mocidade, un tempo e un lugar onde probablemente se constituiría a súa identidade, histórica e individual.

Unha etapa da súa traxectoria que abrangue infancia e xuventude, as inquedanzas da súa mocidade, cando estudaba Dereito na Universidade de Santiago de Compostela, así como os últimos anos que pasou na Coruña, antes da súa dramática fuxida cara ao exilio.

Tempos que están relatados dabondo nas súas apaixonadas palabras, recollidas en tantos dos seus escritos. Tamén en testemuños, de cando el e a súa dona, Maruxa, no ano 1978, proxectaban o regreso definitivo a Galicia, e prepararon varias exposicións na Coruña e Santiago. Aquí tivo un especial encontro con artistas, escritores, estudantes e cos mozos e mozas que entón empezabamos a nosa andaina como profesores da universidade. Foi seguramente un grato e ata emocionado reencontro coa cidade e cun ambiente en que recuperaba vivencias dunha época pasada, case cincuenta anos atrás, cando el mesmo formaba parte desa universidade e, sobre todo, participaba activamente na vida intelectual, artística e política de Compostela¹.

Anos que sempre lembraría como unha época en que o entusiasmo se unía a un militante compromiso político. Anos da identificación con Galicia, nos que obra e discurso conceptual se manterían ligados a unha utopía política e a unha cultura que se modela nestes tempos universitarios, e haberían de reafirmarse no exilio ao outro lado do Atlántico.

O ENCONTRO

Seoane, fillo de emigrantes galegos, nacera en Bos Aires en 1910. Cando conta seis anos, a familia volve a España e instálase na Coruña, aínda que sempre manterá o

¹ Deste encontro quedou como recordo un libriño compartido por todos eles e Seoane, que fixo a introdución e doou algúns dos seus gravados asinados: *Homenaxe a Luís Seoane*, A Coruña / Bos Aires, Edicións Cuco-Rci, 1977.

contacto coa aldea de Arca, preto de Santiago, de onde era oriúnda a súa nai. “Era hijo de emigrantes acomodados que habían tenido cierto éxito comercial y en Buenos Aires vivía cuando era muy pequeño en el centro de la ciudad”².

Fotografías do seu ambiente familiar destes tempos de nenez móstrannos algunha cos seus pais e irmáns feita, seguramente, antes da súa partida bonaerense. De todas as conservadas, destaca a que representa a imaxe dos avós, esas recias figuras dos antepasados que conforman unha historia profunda, case a historia da tribo, que define a un pobo e na que se instala a tradición e o amor á terra, transmitidos de xeración en xeración. Esta Galicia rural, á que volve durante os períodos de vacacións, as súas xentes labregas, a súa paisaxe, “que levo dende neno na alma”, serán unha constante referencia para o artista.

Como el mesmo recorda:

Penso que en Arca, entre Santiago e Arzúa, nesa paisaxe de montaña, esgotouseme de neno a miña capacidade de abraiamento. O monte Picón coas súas galerías minerais que albiscaba cada mañá desde as fiestras da casa dos meus pais ou aquel que pechaba o casal dos meus avós, e máis abaixo, indo cara a Bama, o que cercaba os prados de Cima-devila, ou o bosque que separado pola estrada tiñamos fronte á casa, ou a carón das terras dos meus pais, ou a pequena illa que nos pertencía do río do que nunca souben o nome...³.

Cursa os estudos primarios na Coruña e máis tarde, en Santiago, tras o traslado de toda a familia, continúa co bacharelato⁴ para despois ingresar na carreira universitaria de Dereito. Santiago será a cidade á que desde entón se sentirá perpetuamente vencellado. Unha vinculación que sempre confirmou, “de esa ciudad de cuyas cercanías procede mi raíz, quíeralo o no, hubiese nacido o no en ella, soy para siempre”⁵.

² Luís Seoane: “Narración sobre Santiago en su época de estudiante”, en Luís Seoane: *Textos inéditos*, ed. Manuel Núñez Rodríguez, Santiago de Compostela, Universidade, 1991, p. 26.

³ Luís Seoane: “Prólogo”, en *Oito testas e dez paisaxes*, A Coruña, Edicións Cuco-Rei, 1973.

⁴ En 1920 ingresa no Instituto Xelmírez de Santiago. Concepción Otero Vázquez: *Luis Seoane*, A Coruña, Deputación, 1991, p. 3.

⁵ Luís Seoane: “Dos imprentas y mis tapas”, prólogo a *Libro de tapas*, Bos Aires, Ed. Botella al Mar, 1953.

APRENDIZAXE DE ARTISTA

Iníciase no debuxo a finais dos anos vinte e sabemos, polas súas palabras, que as primeiras mostras que fixo consistían sobre todo en retratos e caricaturas. Pero, de todo o seu traballo no campo da plástica deste período prebélico, que inclúe ilustracións, estampas e sobre todo colaboracións para revistas e libros —e, parece ser, algúns lenzos ao óleo—, só se conservaría parte. Artisticamente podería definirse como a etapa protagonizada polo debuxo, tarefa que non deixará nunca pero que ten nesta época de xuventude, entre 1929 e 1936, o seu momento fundamental.

En 1929 realiza as primeiras exposicións nos escaparates da Sociedad Amigos del Arte, unha entidade capitaneada por Tito Vázquez, respectado mestre compostelán, do que Seoane recibira esporadicamente algunhas clases na Escola de Artes e Oficios. Así se relata nunha nota, o 25 de xullo, no xornal vigués *El Pueblo Gallego*, coas seguintes palabras:

No hace muchos meses el inquieto escolar de la Facultad de Derecho de nuestra universidad Luis Seoane en los escaparates de la Sociedad Amigos del Arte nos ofreció una delicada galería de dibujos que llamaron poderosamente la atención.

Ahora, la semana pasada expuso de nuevo en los mismos escaparates una media docena de caricaturas de artistas locales que gustaron excepcionalmente al público... Causan estos dibujos-caricaturas una valoración estética considerable sobre producciones anteriores del mismo autor⁶.

Pero o que realmente satisfizo desta exposición a Seoane foi a crítica que lle fai no *Faro de Vigo* o que sería un dos seus mellores amigos, Santiago Montero Díaz⁷. Como el mesmo comenta: “Acertou a definir o que sería unha constante na miña obra, ‘espontaneidade’ e ‘sobriedade’”⁸.

⁶ “Compostela al día. El arte y la cultura en la ciudad”, *El Pueblo Gallego*, Vigo, 25-VI-1929. Esta noticia infórmanos de que non foi unha senón dúas as exposicións que fixo Seoane nesta entidade e posiblemente a primeira, a teor do que di a crítica: “no hace muchos meses”, fora xa en 1928.

⁷ Santiago Montero Díaz facía a crítica de arte co pseudónimo Lázaro Vizcardi.

⁸ Álvaro Cunqueiro: *Soma de craridades / Álvaro Cunqueiro. Unha carta a Luis Seoane. 1932 / Santiago Montero Díaz*, A Coruña, Edicións Cuco-Rei, 1977.

Ao ano seguinte expón de novo no Café Español da rúa do Vilar, un amplo local onde tanto se xogaba ás cartas ou ao dominó, mesmo ás veces se desataban liortas, como se lían primicias literarias. Un local que para Seoane e outros moitos compañeiros “constituía o Estado Maior para a insurrección e a folga”, e tamén espazo familiar de faladoiros e reunións de escritores e artistas que tiñan alí o seu parladoiro habitual.

Ademais de debuxante, confirma que en Compostela foi “estudiante, tuno y revoltoso político”⁹, pero deixa ben claro o seu repudio á imaxe universitaria posta en voga por Pérez Lugín en *La Casa de la Troya*. “Nos producían aquelas obras tanto desdén como los poquísimos estudiantes asociados al anacrónico Casino de caballeros al que hicimos cerrar con mucho placer en varias oportunidades...”. Por outra banda, a mestura entre a rancia burguesía compostelá —que, como conta Seoane, axexaba os paseantes da rúa do Vilar tras as cortinas—, xunto co desenfado da vida estudantil que ocupaba as xelidas pensións da cidade histórica e as moreas de campesiños cos seus gandos que os xoves se instalaban na Ferradura convivían nun acomodo entre o mundo cidadán e o mundo rural que se producía en Santiago, dándolle á vila un carácter propio e distinto do resto das cidades galegas. “Santiago atinxiu o seu maior esplendor cando as súas rúas centrais se enchían de campesiños que ían e viñan da feira, na carballeira de Santa Susana. Santiago era daquela a que sempre foi e aínda é, unha capital labrega que, antes do traslado da feira, facíase nota-los xoves, cunha burguesía ó seu servicio”¹⁰.

Os finais dos anos 20 son política e intelectualmente axitados, mentres unha de-pauperada ditadura de Primo de Rivera esmorecía nas súas últimas rabeledas. Esta tensión maniféstase con intensidade nos ámbitos universitarios. Seoane, que se afiliara á Asociación de Estudiantes de Dereito da FUE (Federación Universitaria Española), participa activamente nas revoltas estudantís desta época, provocadas por estudantes e obreiros: “Otras veces ocurría porque los estudiantes hacían estallar bombas inofensivas fabricadas clandestinamente por nuestros compañeros de Ciencias como protesta contra la dictadura y la monarquía”¹¹. Sen dúbida, a de máis sona foi a folga convocada o 26 de febreiro de 1931 pola FUE, na que Seoane sería un dos estudantes

⁹ Seoane explica amplamente esta actividade na tuna da FUE. Luís Seoane: “A tuna de 1930 (18-II-62)”, en *Escolma de textos da audición radial de Luis Seoane. Galicia Emigrante (1954-1971)*, Sada (A Coruña), Edicións do Castro, 1994.

¹⁰ Luís Seoane: “A pintura de Carlos Maside”, en VV.AA., *Maside. Un pintor para unha terra*, Santiago de Compostela, Colexio Oficial de Arquitectos de Galicia, 1979.

¹¹ Luís Seoane: “Dos imprentas y mis tapas”, prólogo a *Libro de tapas*, Bos Aires, Ed. Botella al Mar, 1953.

represaliados. Unha folga que acabaría co peche temporal da Universidade e a liberdade dos estudantes detidos¹².

Seoane non só participa activamente deste ambiente político, senón que namentres fai os estudos de Dereito as súas preocupacións corren paralelas tamén ao anhelos dunha renovación cultural. E, se todo o ámbito cultural galego nestes momentos finais da ditadura é animado e dinámico, atoparía en Santiago un dos seus espazos idóneos como punto de encontro de escritores, intelectuais, artistas e estudantes.

FALADOIROS E IMPRENTAS

Encontros que tiñan lugar, principalmente, en dous puntos da cidade: nos históricos faladoiros do Café Español e nos locais da imprenta do editor Ánxel Casal, onde Seoane empezaría a colaborar cedo con traballos gráficos que, co triunfo da Segunda República, ían multiplicarse. Ilustracións, tapas de revistas e libros, tipografías, diagramación das páxinas. Iniciábase así nun variado labor editorial que vai afondar ao longo da súa traxectoria e vai marcar todo o seu traballo e, atreveríame a engadir, que incluso influiría no estilo de toda a súa actividade artística do futuro.

Tanto nos cenáculos do Café Español, como nos locais que ocupou a imprenta compostelá de Ánxel Casal, primeiro na rúa das Hortas e máis adiante na rúa do Vilar, e, así mesmo, baixo os carballos do paseo da Ferradura, nos claustros e nas aulas da facultade e nas rúas composteláns, Seoane gozou da amizade e do contacto de tres xeracións de personalidades galegas que frecuentaron ou viviron nesa época en Compostela. Con elas compartiu conversas e inxerencias, iniciativas culturais e políticas. De feito a súa figura preséntasenos, en certa medida, como un engranaxe xeracional entre os máis vellos compoñentes da xeración Nós, como Castelao ou Camilo Díaz Baliño, cos que

Luís Seoane. *Faladoiro na Imprenta Nós de Compostela, 1932*

¹² Concepción Otero Vázquez: "Luís Seoane. A súa actividade política nos movementos estudiantís universitarios", en Luís Seoane: *Textos inéditos*, ed. Manuel Núñez Rodríguez, Santiago de Compostela, Universidade, 1991, p. 19.

adoito coincide na imprenta. Hai un debuxiño do propio Seoane que nos mostra algúns dos asiduos participantes dos faladoiros.

Con Castelao, ao que admira, comparte —aínda que coa respectiva distancia xeracional— semellantes preocupacións na procura do xerme dunha arte galega¹³. Así o expón xa nas primeiras reflexións escritas sobre arte no artigo: “Unha arte da terra” publicado na revista *Alento* en 1934¹⁴, onde fai as primeiras indagacións sobre unha cultura visual vernácula e os seus trazos identitarios, tema sobre o que volvería en diversas ocasións, nesa constante interrelación entre os escritos e a práctica artística.

Por outra parte, un dos habituais na imprenta de Ánxel Casal era Camilo Díaz Baliño, escenógrafo, pintor e cartelista que traballaba nunhas composicións en que revivía lendas e personaxes das vellas crónicas galegas; debuxos e gravados presididos por graves figuras de peregrinos e cabaleiros medievais, que protagonizan moitos dos seus carteis litografados para as festas patronais do Apóstolo. Poderíase supoñer que este é un dos primeiros contactos de Seoane co mundo da iconografía medieval, reconstruída despois, na lembranza do outro lado do Atlántico, coa paixón dun romántico que reafirma en imaxes esa historia mítica do seu pobo.

Mentres, nos faladoiros do Café Español comparte mesa con Carlos Maside e co escultor Xosé Eiroa, aos que este “aspirante a pintor” frecuentou con admiración e un profundo afecto. Ambos pertencentes —con Arturo Souto, que acudía esporadicamente a Galicia, ou Colmeiro, que se reunía con eles cando baixaba de Silleda, ás veces con Rafael Dieste, que percorrería España co retablo de marionetas das Misiones Pedagógicas, co músico Jesús Bal y Gay— á seguinte xeración, Os Novos, que representa o que poderíamos chamar a vangarda artística galega. Carlos Maside xa daquela viaxara a formarse a París e a Madrid, onde fóra detido polos seus mordaces gravados para a revista *Nueva España*, e repartía a súa vida, xa nos anos da República, entre Vigo —como debuxante dos xornais *El Pueblo Gallego* e máis tarde *Faro de Vigo*— e Santiago, onde residía a casa familiar. Con Eiroa, que case non puido levar adiante os seus proxectos escultóricos pola súa prematura morte (1935), tamén tivo Seoane unha gran relación e dedicoulle, xa despois da guerra, unha das primeiras monografías de artistas galegos editadas por Galaxia.

¹³ Unha reflexión que xa tratara Castelao na conferencia “O galeguismo na arte”, impartida no Teatro García Barbón de Vigo e publicada en *Nós*, Ourense, 1930.

¹⁴ Luís Seoane: “Unha arte da terra”, *Alento* n.º 3 (setembro, 1934), Santiago de Compostela.

O intercambio de informacións, as opinións daqueles artistas de máis idade, entusiastas das innovacións europeas, informados das últimas publicacións e sucesos estéticos, supuxeron un acicate nos inicios da incursión de Seoane no mundo da arte. Precisamente, durante o tempo da República, precipitarán un conxunto de actitudes similares nese intento de fundir a nova sensibilidade das vangardas coas raíces máis fondas dunha cultura propia. Existía entre todos eles a conciencia de ser unha nova xeración fronte ao pasado, discutindo sobre el e sendo críticos, pero rescatando o rescatable, sempre desde unha mirada nova, desde unha nova sensibilidade.

Neste limiar da súa formación, tanto a nivel de pensamento como no eido expresivo, Seoane recollerá a herdanza destes artistas, especialmente nas primeiras obras feitas xa no seu exilio na Arxentina. Recreará as formas rotundas e monumentais das súas figuras nos seus primeiros óleos, a dureza formal dos gravados galegos nos seus gravados medievais, nos primeiros debuxos, como o álbum de litografías *Muiñeira*, de 1941, no que rende homenaxe á pintura de Carlos Maside.

Foi en Carlos Maside en quen Seoane recoñecía a un dos seus indiscutibles mestres, compartindo con el os intereses artísticos dun “museo imaxinario” que tiña en Picasso —aínda que apenas se nomee na súas biografías—, en Alemaña e nos gravadores alemáns as súas principais referencias. Unha das primeiras lembranzas desta relación foi a contemplación dun feixe de debuxos inspirados nos carteis de cegos sobre cruentos crimes que Maside presentou na Sociedad Amigos del Arte. “*O crime*, non sei si se chamaba así, era un cadro de formato pequeno que impresionou a miña visión de estudante que soñaba coa pintura e foi, no meu caso, un primeiro paso para comprender os dadás berlineses [...]. Neste cadro de Maside que formaba parte dunha

Luís Seoane. Retrato de Álvaro Cunqueiro

Luís Seoane. Retrato de Arturo Cuadrado

serie que despois, penso, esnaquizou, atopei a liberdade técnica e expresiva que eu intuía [...] e que non era frecuente no que se facía en xeral en Galicia”¹⁵.

Luís Seoane. Portada do semanario *Claridad*, n.º 17, 1934

Luís Seoane. Viñeta do semanario *Claridad*, 1934

De aquí partiría unha amizade que se iría acentuando nos anos seguintes, cando ao carón de Maside o noso pintor acuda a debuxar na feira dos xoves as siluetas dos campesiños co seu gando, as vendedoras sentadas ao redor das cestas con todo tipo de produtos do campo, os cegos recitando truculentas historias, as rosquilleiras, as polbeiras e toda a variedade de xentes do pobo que os xoves instalaban os seus postos baixo a Carballeira de Santa Susana. “O meu mestre e máis o de Carlos Maside, compañeiro meu durante tantos anos, foi a feira dos xoves en Santiago. Eso por unha banda; por outra, o Pórtico das Platerías. Alí afundíanse os dous mundos: o das vangardas e máis o da tradición, a realidade e o arte. Debín pintar máis de dúascentas veces a figura da porta das Platerías da catedral compostelá, e os xoves, o Maside e máis eu íbamos á feira e dibuxá-bamos o que víamos, que era a realidade viva de Galicia, ou seña: o que nos interesaba”¹⁶. Unha amizade que se mantería a través dunha longa correspondencia entre ambos. Seoane admiraba a súa calidade de home, a súa profunda e aguda penetración intelectual, a súa granítica integridade moral e entrega total que de vida e obra fixera a Galicia e ao seu pobo.

Nesa engrenaxe xeracional, a traxectoria de Seoane abrangue unha terceira xeración, a súa propia, a dos estudantes que como el naceran ao redor de 1910.

¹⁵ Luís Seoane: “A pintura de Carlos Maside”, en VV.AA., *Maside. Un pintor para unha terra*, Santiago de Compostela, Colexio Oficial de Arquitectos de Galicia, 1979, p. 69.

¹⁶ Carta a Maside, 23 de febreiro de 1954. Luís Seoane: *Textos inéditos*, ed. Manuel Núñez Rodríguez, Santiago de Compostela, Universidade, 1991, p. 96.

Entre eles Álvaro Cunqueiro, Carballo Calero, Iglesia Alvariño, Fernández del Riego, Ramón Piñeiro, Ánxel Fole, Arturo Cuadrado, Luís Manteiga, etc., cos que compartiu as inqedanzas políticas e culturais nun tempo en que ser utópico era case un deber.

As actividades das tres xeracións frutificaron nun clima de euforia cultural, favorecido pola realidade da nova etapa histórica que se instauraba en España co triunfo da República. Xorden semanarios e revistas nos que colaboran con escritos e ilustracións, descóbrense e promóvense novos artistas de tipo naif, como Landín e Ben y Boo¹⁷. Os propios estudantes organizan exposicións —como a que daría a coñecer a Laxeiro na biblioteca da Facultade de Filosofía y Letras—, entre outras diversas iniciativas conxuntas nas que Seoane sempre se sentiría orgulloso de ter participado.

ILUSTRACIÓNS E DEBUXOS

Pola súa parte, colabora activamente no labor editorial, desde a imprenta de Ánxel Casal, que antes mencionamos. Fai portadas de revistas, que son os primeiros intentos de composición tipográfica, como *Universitarios* (1932, 1933), onde atopamos colaboracións literarias de Fernández del Riego ou Arturo Cuadrado, cos que habería de compartir novas empresas. Colabora nos semanarios *Guión* e *Yunque* (1932)¹⁸, neste último cun gravado en linóleo; promove, así mesmo, novas revistas como *Claridad* e *Ser* (ambas subtítuladas como Semana-

Luís Seoane. Viñeta do semanario *Claridad*

¹⁷ “Un grupo de estudantes de Santiago de arredor do ano 30 no que estaba eu incluído, descubríramos algúns pintores ‘naifs’, como foi o caso do garda municipal Landín, e o do vello ex emigrante Ben e Bóo, dos que fixemos mostras e notas pra os xornáis incorporándoos á nosa historia”, Luís Seoane: “Encol da miña aportación ao arte mural”, *Grial*, n.º 45 (xullo, agosto, setembro 1974), p. 316. Seoane fala en varias ocasións deles como: “Aquel Landín que pintaba alegres paisaxes y Ben y Boo, con extrañas romerías”.

¹⁸ “Para *Yunque* envié Lorca su primer poema gallego a través de Martínez Barbeito dedicado a Santiago, que inmediatamente reprodujo en una nota *El Sol* de Madrid”. Luís Seoane: “Notas autobiográficas da súa época de estudante”, en Luís Seoane: *Textos inéditos*, ed. Manuel Núñez Rodríguez, Santiago de Compostela, Universidade, 1991, p. 43. Neste mesmo número de 1932 publica Arturo Cuadrado “El color hecho hombre: Arturo Souto”.

rios Gallegos de Izquierdas) en Santiago, e a moi singular *Resol*, da que tamén era promotor Arturo Cuadrado e que constituíu unha innovadora experiencia de difusión literaria: “Un día apareció *Resol* entre los vientos de todas las pasiones. Fue

Luís Seoane. Ilustración do libro *Poemas do si e non* de Álvaro Cunqueiro, 1933

Luís Seoane. Viñeta do semanario *Claridad*, 1934

frágil hojilla volandera del pueblo”¹⁹. *Resol*, cunha gran sinxeleza tipográfica, recollía nas súas caras debuxos e poemas de artistas e escritores galegos e das vangardas literarias, e imprimíase en distintas e vivas cores, como as follas dos cantares de cego ou as da sorte do paxariño.

Da súa colaboración coa imprenta de Ánxel Casal xurdirán tamén ilustracións de libros como *Mar ao Norde* (1932), *Poemas do si e non* (1933), con esas mozas louras de longas trenzas, e *Cantiga nova que se chama riveira* (1933), onde asoman xa os primeiros ecos do seu gusto polo medieval; todos eles de Álvaro Cunqueiro. *Corazón ao vento* (1933), de Aquilino Iglesia Alvariño, e *Huellas*, libro de poesías de Feliciano Rolán. En todas emprega un debuxo sinxelo un tanto naif, a miúdo de liña fina, pechada e curvilínea, coa que perfila as figuras e os sucintos escenarios.

Mentres tanto, Seoane debuxaba dabondo, en folliñas soltas e panos de papel, nos programas das películas que estreaban e en todo o que atopaba á man, e, como el mesmo asegura, fixo moitas estampas alumeadas con tintas de cores, augadas e colaxes, aínda que soamente chegou a nós unha pequena parte desta actividade...

Pinta imaxes bucólicas como *Natureza viva* (1932) —“unha fecundación que era a un tempo coito e muiñeira sobre un campo de fentos”, como

¹⁹ Arturo Cuadrado: “Hechos de Galicia. La Barraca de Feria ‘Resol’”, *El Pueblo Gallego*, 25-VII-1933.

a describe Montero Díaz— ou *Mozo e cabalos* (1933). Ás veces, experimenta cos ecos do gravado xaponés ao xeito das estampas de Maside, como *Mulleres con sella* (1930), ou introduce anacos de antigas ilustracións —como vería en Max Ernst— coa técnica da colaxe, do que só coñecemos un deles: *O demo axexando*. “Deses debuxos coloreados pode que se atopen algúns en casa de amigos e familiares, mais case todo o que fixen por aqueles anos perdino entre agosto e setembro de 1936”.

No seu conxunto trátase dunha obra de temas populares que permanece á marxe de calquera reivindicación crítica ou política. Formalmente, nesta época de xuventude sinálanse distintas influencias, como a de Paul Klee ou a do expresionismo alemán, especialmente de Grosz, ao que Seoane lle tiña unha grande admiración e de quen posuía algunhas monografías²⁰. E, en efecto, Seoane achégase á obra de Grosz e ao carácter crítico das súas estampas, unicamente, nas viñetas políticas que ilustran as páxinas das revistas *Ser* e *Claridad*, nas que, en pequenos debuxos con pé escrito, comenta duramente os avatares políticos da República.

Pero, a excepción destas viñetas de apresurado deseño e en sintonía co ton político radical dos textos das citadas revistas, o conxunto da obra de xuventude de Seoane reflicte un carácter lúdico e imaxinativo, próximo —como sinala Valeriano Bozal— á poética dos artistas españois máis significativos do chamado Arte Nuevo, como Palencia,

Luís Seoane. Viñeta do semanario *Claridad*

Luís Seoane. Debuxo de 5 dibujos para “Gas”, “Un día de octubre” y “De la mañana a la media noche” de George Kaiser, 1938. Editorial Losada, Bos Aires, 1938. Fundación Luís Seoane

²⁰ “Na miña mesa de estudante mesturábanse cos códigos e tratados de Dereito, os álbums e monografías de Picasso, Paul Klee, Grosz, Otto Dix e os números das revistas *Nosotros* e *Nueva España*, esta cos espléndidos debuxos de Maside”. Declaracións de Seoane a Víctor F. Freixanes: *Unha ducia de galegos*, Vigo, Galaxia, 1976.

“Dende Santiago de Compostela, uns poucos seguíamos, do xeito que se podía, o desenvolvemento das novas escolas artísticas desa Alemaña que atopabamos en arte máis cerca da nosa sensibilidade ca outros países”. Na monografía *George Grosz*, Sada (A Coruña), Edición do Castro, 1975.

Bores, García Lorca, Ramón Gaya, Cossío ou o mesmo pintor coruñés Francisco de Miguel, algúns dos cales publicarían os seus debuxos nas páxinas da revista coruñesa *Alfar*²¹.

Luís Seoane. Debuxo para a portada do semanario *Ser*, 1935

"La Barraca", ilustración do libro de Gabriel García Maroto *La nueva España 1930*, Madrid, Editorial Biblos, 1927

Revisando o conxunto do seu traballo, pódese observar como esta incipiente arte se inclúe máis axeitadamente nese novo clima de renovación plástica que estaba xurdindo por toda a arte española a finais dos anos vinte e que no terreo estético ten que ver coa tradución do libro de Franz Roh *Realismo mágico, post expresionismo*, de 1927²², que tivo importantes repercusións para a nova sensibilidade pictórica. *Realismo mágico, post expresionismo* recollía diversos rexistros dos novos realismos que se estaban producindo en Europa, e pronto se convertería nun texto de culto, "correndo de man en man"²³ no ambiente artístico español. Este libro encontrábase na biblioteca de Carlos Maside, onde Seoane puido coñecelo e do que fala concretamente nalgún dos relatos da súa mocidade.

A BARRACA RESOL

Se os iniciais intereses estéticos de Seoane parecen relacionarse co impacto renovador xerado pola Xeración do 27, o seu compromiso social e cultural, o que o levaría ás iniciativas editorialistas e á participación activa en actividades socializantes e de difu-

²¹ Valeriano Bozal: "Seoane. Pinturas, debuxos e gravados. 1932-1979", en *Luis Seoane, pinturas, debuxos e gravados, 1932-1979*, Santiago de Compostela, Centro Galego de Arte Contemporánea, 1999, p. 24.

²² Foi publicado por *Revista de Occidente*, Madrid, 1927.

²³ Eugenio Carmona: "Las poéticas del arte nuevo y los círculos concéntricos de la generación del 27. 1926-1931", en *La pintura del 27*, A Coruña, Fundación Caixa Galicia, 2005, p. 19.

sión popular que daquela desenvolveu, coincidía coas preocupacións máis progresistas da época, as cales foran expostas, en parte, por outro libro publicado tamén en 1927, *La nueva España 1930*, do pintor e ensaísta Gabriel García Maroto²⁴, e, xa en tempos da República, levadas a cabo polas Misiones Pedagógicas.

A publicación *La nueva España 1930*, que ía acompañada de numerosas reproducións da pintura española e europea, tratábase dunha narración utópica en que G. Maroto, imaxinando unha España con tres anos de traxectoria democrática, contaba como se establecía, desde o propio Goberno, unha renovación total do sistema artístico español. Un libro que caeu no esquecemento pero que tivo no seu momento unha forte repercusión nos medios culturais e que se esgotou en moi pouco tempo²⁵.

Cunha ficción visionaria, G. Maroto expón o desenvolvemento de toda unha organización dirixida desde os Comités de Acción Artística e distintos establecementos, institucións e escolas para levar a cabo un proceso de democratización e á vez de descentralización capaz de difundir a arte por todos os recunchos da península, aínda naqueles máis afastados do tráfico intelectual e artístico a través, basicamente, de exposicións e de Barracas de Arte. Este será o capítulo máis destacado do libro, pola súa profética realidade, e constituirá un novo vocábulo e proporcionará unha nova idea: a das Barracas de Arte, que sería posta en práctica durante a República polo teatro de García Lorca e polas Misiones Pedagógicas.

Do mesmo xeito, o libro de García Maroto propugnaba unha descentralización dos espectáculos teatrais e do cine, sinalaba os modos de adquisi-

Luís Seoane. Ilustración de *Resol*.
Hojilla Volandera del Pueblo

²⁴ Gabriel García Maroto: *La nueva España 1930*, Madrid, Editorial Biblos, 1927.

²⁵ Para saber máis polo miúdo sobre Gabriel García Maroto e a súa publicación véxase, na reedición do libro (Madrid, Editorial Tecnos, 1988), o prólogo de J. L. Morales Marín; así como Jaime Brihuega: "Gabriel García Maroto y 'La nueva España 1930' que los españoles leyeron en 1927", *Cuadernos de Estudios Manchegos*, n.º 19, 1989, pp. 263-270.

ción de obras de arte e publicacións, recuperación de artes populares e creación de bibliotecas, escolas populares de belas artes e de artes gráficas e, en definitiva, propoñía unha serie de actuacións dirixidas a incidir de modo real nos futuros deberes da política e da sociedade española.

Aínda que Seoane nunca falara desta publicación, compartía semellantes aspiracións para a cultura, soños utópicos quizais, como compartían moitos dos ar-

Luís Seoane. Portada de *Huellas* de Feliciano Rolán, 1932

Luís Seoane. Ilustración de *Huellas* de Feliciano Rolán, 1932

tistas, intelectuais e parte da cidadanía, e é posible que este libro de García Maroto inspire algunhas das novas actitudes levadas a cabo nese momento esperanzador e cheo de optimismo dos tempos da República. Na súa forma efectiva, este achegamento da cultura ao pobo vai ser posto en práctica polas accións das Misiones Pedagógicas: a itinerancia de bibliotecas e de obras de teatro, de música e de reproducións dos grandes mestres da arte española, as sesións de cine, as representacións de monicreques, etc. foron tarefas que os misioneiros levaban polas máis necesitadas aldeas e pequenas vilas de toda a xeografía española, propulsando esa nova sensibilidade de democratización da cultura.

No caso dos galegos, a referencia parece máis claramente relacionada coa publicación de G. Maroto. Así, tras a experiencia editorial de *Resol* e por iniciativa de Arturo Cuadrado, ao que se uniría Luís Seoane, organízase nas festas do Apóstolo de 1933 unha exposición itinerante de obras de arte á que lle chamaron *Barraca de Feira Resol*. Este acontecemento, relatado por Seoane en diversas ocasións, é comentado nas páxinas de *El Pueblo Gallego* do 25 de xullo do mesmo ano por Arturo Cuadrado.

Esto es por fin la Barraca de Feria *Resol* que hoy está en Santiago dispuesta a recorrer todos los pueblos de Galicia. Después de Santiago tiene comprometida

la visita a Negreira, Coruña, Ferrol, Padrón y Vigo por orden de peticiones y se traladará con sus cuadros, sus esculturas, sus libros, sus flores y sus conferenciantes a todos los pueblos donde lo soliciten, a donde quiera. En la Barraca van cuadros de Maside, Souto, Torres, Seoane y esculturas de Eiroa.

Se habían concentrado todos los colores de *Resol* y así nació la pintura. Después si triunfa la Barraca, seguirá un Teatro Gallego que recorrerá villas y aldeas...²⁶.

A verdade é que non sabemos moito máis do que foi da Barraca galega nin se chegou a desenvolver as súas actividades noutros puntos de Galicia. O que si parece é estar inspirada en proxectos culturais próximos. Por unha parte o nome coincide co que García Lorca lle puxera ao seu Teatro Universitario, aínda que este supuxera basicamente unha renovación do teatro tradicional; por outra coincide coa sinxeleza das infraestruturas do teatro e dos museos itinerantes que as Misiones Pedagógicas montaban nas localidades de España e nas que outro galego, Rafael Dieste, achegaba o seu teatro de monicreques: Retablo de Fantoques²⁷.

O comentario que fai Cuadrado en *El Pueblo Gallego* móstrasenos máis próximo, non obstante, pola idea de exhibición de obras contemporáneas e pola propia forma da linguaxe empregada, ao capítulo das Barracas de Arte, amplamente descritas nas páxinas de *La nueva España*: “Mañana salen las Barracas con las nuevas obras, con las reproducciones que han de irse prendiendo en los ojos ávidos de las gentes sensibles que viven en los rincones apartados [...]. Con nuestra ‘Barraca de arte’, con nuestra rosa de papel partimos hacia las provincias lejanas en tentativa que patrocina el estado”²⁸. E, como as Barracas de Arte, tamén Cuadrado concibía a *Barraca Resol* con vivas cores e con flores, prendida nos ollos da admiración da xente: “Galicia está frente a sí misma en este hecho de vitalidad”.

²⁶ Arturo Cuadrado: “Hechos de Galicia. La Barraca de Feria ‘Resol’”, *El Pueblo Gallego*, 25-VII-1933.

Coa difusión de obras de Teatro soñaba tamén Federico García Lorca sobre o seu Teatro Universitario La Barraca: “Se darán en el galpón obras de Calderón de la Barca, de Lope de Vega, comedias de Cervantes... Resurrección de la farándula ambulante de los tiempos pasados... –Llevaremos –dice– La Barraca a todas las regiones de España; iremos a París, a América..., al Japón...”, Arturo Cuadrado, art. cit.

²⁷ Aínda que Dieste comezara o seu percorrido por Galicia un pouco máis tarde: o 13 de agosto de 1933. Véxase X. L. Axeitos: “Rafael Dieste y las Misiones Pedagógicas”, en VV.AA., *Las Misiones Pedagógicas. 1931-1936*, Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales / Residencia de Estudiantes, 2006, pp. 479-489.

²⁸ Gabriel García Maroto: *op. cit.*

SEOANE AVOGADO

Seoane parece combinar nestes anos a nova residencia e o seu traballo na Coruña, a onde se traslada a vivir cos seus pais, e as actividades e colaboracións en Santiago²⁹. E, aínda que as biografías oficiais dan a data de 1934 para este traslado, outros datos, ademais das impresións gráficas, seguen vinculándoo a Santiago. Así, por exemplo, aínda se conservaba, hai vinte anos, nos arquivos do Concello unha solicitude de xuntanza, asinada por el o 5 de setembro de 1934 como secretario da agrupación local de Izquierda Republicana³⁰. Tamén aparece o seu nome, xunto con outros como os de Arturo Cuadrado ou Eiroa, como pertencente ao Patronato de la Exposición de Arte de la Facultade de Filosofía y Letras de la Universidad de Santiago, en 1935.

No terreo político todas as referencias definen a Seoane como un home de esquerdas, e o seu comportamento nestes anos e nos que viviu na Coruña así o confirman. Os seus amigos descríbeno, desde as lembranzas compostelás, como un

Retrato de Seoane feito por
Fernández Mazas, 1933

estudiante “progresista” de agudas preocupacións políticas³¹, como fai Carballo Calero, e ata as súas propias palabras din de si mesmo: “marcado como rojo por policías”³². Os datos da súa biografía sinalan o ano 1933 como a data da súa afiliación ao Partido Galeguista, no cal se situá na ala esquerda máis definida. Méndez Ferrín sinala a súa proximidade a Izquierda Republicana e, como moitos dos seus amigos pertencen a este partido, “Seoane, avogado da CNT e amigo de Izquierda Republicana. Seoane é un roxo, sí, instintivo”³³.

²⁹ De feito segue colaborando coas súas viñetas no semanario *Ser*, ata o seu peche en 1936.

³⁰ Na actualidade foi imposible atopala, parece que desapareceu co traslado do Arquivo do Concello á súa actual localización no Arquivo Histórico Universitario (Universidade de Santiago de Compostela).

³¹ R. Carvalho Calero: “Algo sobre Luís Seoane”, en *Luis Seoane. Compromiso e paixón creadora*, Vigo, 1985. (Extra *A Nosa Terra*, 4).

³² Luís Seoane: “Notas autobiográficas da súa época de estudante”, en *Luis Seoane: Textos inéditos*, ed. Manuel Núñez Rodríguez, Santiago de Compostela, Universidade, 1991, p. 44.

³³ Contestacións de Méndez Ferrín a unha entrevista en Vigo, novembro de 1993.

Na Coruña funda con Manuel Boedo o primeiro Estudio Jurídico Colectivo de Galicia, onde traballa como avogado laboralista da CNT e ao que, a finais de 1935, se incorpora Suárez Picallo. O gabinete encargaríase da defensa dos represaliados de Asturias.

Seoane frecuentará o faladoiro do Café Galicia, nos Cantóns, onde contacta con Antón Vilar Ponte, Martínez Barbeito e con escritores e arquitectos como Caridad Mateo e Rey Pedreira, que alí se reunían e dos que xorden novas iniciativas culturais, xa que todos eles eran pertencentes ao ADLAN (Amigos de las Artes Nuevas), do que Luís Huici era delegado para Galicia. Outro dos seus puntos de encontro foi o taller deste xastre, Luís Huici, que era ademais escritor, pintor e un notable gravador en madeira: “Alí fixéronse moitas obras de notables artistas, entre outros Arturo Souto e Fernández Mazas, retratándose uns a outros en sinxelos debuxos a pluma ou carbón. Promotor de empresas de arte, Huici —comenta Seoane— era na Coruña o principal mecenas dos artistas de Galicia e tamén o seu mellor crítico e máis desinteresado marchante”³⁴.

Na súa xastraría conta Seoane que se falaba de Picasso con Arturo Souto, que acababa de estar con el e traía a nova de que ía vir o ano seguinte á Coruña, onde tiña pensado facer unha exposición antolóxica.

O ESTATUTO DE AUTONOMÍA

As eleccións de febreiro de 1936 supuxeron o triunfo para o Frente Popular e, con el, a aprobación do Estatuto de autonomía de Galicia. A articulación da campaña propagandística, coa organización de mitins e actos públicos e unha campaña de publicidade gráfica, correu a cargo do Partido Galeguista e foi dirixida basicamente por Castelao, elixido entón deputado do Frente Popular por Pontevedra.

Luís Seoane. *O Estatuto libertará a Nosa Terra*, 1936. Cartel. 65 x 50,5 cm. Fundación Luís Seoane

³⁴ Véxase M. A. Díaz e M. Díaz Rey (coords.): *Arte e compromiso social da cultura galega*, Sada (A Coruña), Edicións do Castro, 2005, pp. 23-25.

Son varios os debuxantes que interviñeron nesta propaganda. Ademais de Castelao, os bosqueiros foron feitos por Camilo Díaz Baliño, polo seu fillo Isaac Díaz Pardo, Luís Seoane e Carlos Maside, entre outros debuxantes.

Neste contexto sitúase o cartel do plebiscito, quizais o derradeiro traballo —xunto co xa coñecido *Demo axexando*— que fixo en Galicia antes do exilio. O seu cartel diferénciase substancialmente do resto da propaganda a favor do Estatuto ao supoñer unha proposta máis innovadora e enxeñosa. Trátase dun cartel concibido na liña dos seus propios debuxos en augada, de cor apagada, como as ilustracións dos anos 30. Neste caso emprega tintas sepias e negras, e o trazo brando na silueta do polbo cos seus tentáculos ondulados, mentres aplica a mancha diluída nos sombreados. O carácter expresivo despréndese de todo o conxunto, desde o oportuno da imaxe, que apela á idea da opresión caciquil: un polbo afogando a un paisano, ata o mesmo lema do texto, que reza: “O Estatuto libertará a Nosa Terra”.

A PARTIDA

Aínda que o Estatuto sería aprobado por unha ampla maioría o 28 de xuño de 1936, o triunfo do Alzamento e o estalido da guerra deixaron moi pouco tempo para levalo á práctica, o mesmo que para o sentido da liberdade e o entusiasmo que se vivira na República. No medio desa inestabilidade en que se vivía, ao decatarse de que o buscan, Seoane deixa A Coruña e refúxiase en Montrove, onde vive un irmán da súa moza, Maruxa. O paseo e asasinato dun rebelde preto da casa impresionouno profundamente e empúxao á decisión de marchar, o que fai co seu irmán a finais do 36, a Lisboa, cidade desde a que finalmente embarca cara a Bos Aires. Pouco máis tarde, xa ao outro lado do Atlántico, iríase informando de como caían moitos dos seus amigos e como o círculo de intelectuais e artistas no que se movía era decimado polos asasinatos, as desaparicións, os paseos: Huici, Francisco de Miguel, Camilo Díaz Baliño, Alexandre Bóveda, Ánxel Casal...; como outros tamén teñen que exiliarse: Castelao, Colmeiro, Souto, Rafael Dieste, Bal y Gay...; e, por fin, aqueles que voluntariamente se somerxeron, como Carlos Maside, no silencio dun exilio interior.

Pouco a pouco Bos Aires empezou a significar para el o inicio dunha nova vida. Casa con Maruxa, a súa noiva de toda a vida, retoma a actividade editorial e inclí-

nase con dedicación cada vez máis intensa cara ás artes plásticas: gravados, óleos, murais van xurdindo nun inxente labor que realizou ata a súa morte.

Non obstante, moitas das impresións experimentadas nos seus anos de xuventude, as vivencias, os compromisos, as utopías e as sempre presentes lembranzas de Galicia marcarán toda a súa traxectoria futura. Con eles, o influxo doutros contextos vitais e outros acentos de fóra consolidaron a súa andadura artística. O resultado foi unha obra cada vez máis enriquecida polo rigor das formas e estruturas, pola intensidade cromática das tintas e pola progresiva liberación do debuxo e da cor, condensando sentimentos e emocións, depurando cada vez máis os medios que emprega na súa arte.

Pero isto pertence xa a outro tempo e a outras terras.